

Mirosław Sikora

Zakres zainteresowania radzieckiego cywilnego wywiadu naukowo-technicznego w okresie rządów Michaiła Gorbaczowa. Z perspektywy wymiany informacji wywiadowczej pomiędzy MSW PRL a KGB ZSRR

Dotychczasowe badania, kluczowe pytania, tło historyczne, teza

Operacje wywiadu ZSRR ukierunkowane na zdobycie wynalezionych i stosowanych na Zachodzie technologii wojskowych i cywilnych w pierwszych trzech dekadach zimnej wojny opinia publiczna poznała głównie dzięki archiwum wywiezionemu do Wielkiej Brytanii przez byłego pracownika KGB Wasilija Mitrochina¹. Radziecka aktywność w dziedzinie wywiadu naukowo-technicznego (dalej: WNT) na przełomie lat 70. i 80. XX w. została ujawniona z kolei w wyniku tzw. afery Farewell, której istotą było nawiązanie współpracy pomiędzy francuskimi służbami specjalnymi a oficerem Zarządu T PGU (Первое главное управление – Pierwszy Zarząd Główny, czyli pion wywiadu cywilnego) KGB Władimirem Wietrowem². Dużo mniej wiadomo na temat przedsięwzięć radzieckiej *razwiedki* w schyłkowym dla ZSRR okresie sprawowania funkcji pierwszego sekretarza KPZR przez Michaiła Gorbaczowa. Informacje można czerpać wprawdzie z niektórych opracowań rosyjskich, na przykład z monografii wywiadu naukowo-technicznego ZSRR autorstwa Siergieja Cziertopruda, wydanej w 2002 r.³ Pozycja ta i jej podobne kopiują jednak na ogół ustalenia Christophera Andrew⁴. Poza tym są wyposażone w bardzo ubogi aparat naukowy (niekiedy brakuje przypisów), co uniemożliwia zweryfikowanie różnych, interesujących skądinąd, opisywanych w nich wydarzeń⁵.

Nieco na marginesie, i wybiegając poza narzucone w niniejszym przyczynku cezurę chronologiczną, można zauważyć, że również w książce Andrzeja Grajewskiego, poświęconej przeobrażeniom wewnątrz rosyjskich służb specjalnych w latach 90. XX w., można odnaleźć jedynie śladowe ilości akcentów dotyczących sfery nauki, przemysłu i w ogólnie ekonomii⁶.

Lukę w wiedzy o radzieckim WNT w latach 80. mogą, przynajmniej częściowo, wypełnić dokumenty zgromadzone w ujawnianych stopniowo archiwach służb specjalnych państw dawnego Układu Warszawskiego, które to służby oprócz operacji prowadzonych na własne potrzeby, realizowały też zamówienia pochodzące od „radzieckich

¹ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001; Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina II. KGB i Świat*, tłum. K. Bażyńska-Chojnacka i P. Chojnacki, Poznań 2009.

² Na temat tej afery szpiegowskiej szerzej zob. É. Merlen, F. Ploquin, *Carnets intimes de la DST. 30 ans au coeur du contre-espionnage français*, Fayard 2003; S. Kostine, *Bonjour, Farewell. La verite sur la taupe fransaise du KGB*, Paris 1997.

³ С.В. Чертопруд, *Научно-техническая разведка от Ленина до Горбачева*, 2002 (wersja pdf dostępna w internecie).

⁴ Zob. np. К. Дегтярев, А. Колпакиди, *Внешняя разведка СССР*, Москва 2009 (tekst książki przekontrowany na plik formatu MS Word jest dostępny w internecie).

⁵ Zob. np. Д.П. Прохоров, *Разведка от Сталина до Путина*, Санкт-Петербург 2005.

⁶ Zob. A. Grajewski, *Tarcza i miecz. Rosyjskie służby specjalne 1991–1998*, Warszawa 1998, s. 220–223, 231–232.

przyjaciół⁷. W drugiej połowie lat 80. sam tylko wywiad naukowo-techniczny PRL przekazał na Wschód setki pakietów informacji dotyczących innowacyjnych technologii, rozwijanych i stosowanych w państwach kapitalistycznych. Charakter tych materiałów nie był na ogół przypadkowy, lecz stanowił odzwierciedlenie potrzeb kompleksu wojskowo-przemysłowego, a szerzej przemysłu i nauki ZSRR, w – jak miało się wkrótce okazać – ostatnim etapie wyścigu między armiami i gospodarkami modelu kapitalistycznego i socjalistycznego.

Wypada w tym miejscu wskazać na pewien opublikowany niedawno (w 2013 r.) przyczynek badawczy dotyczący szeroko pojętej problematyki współpracy pomiędzy cywilnymi służbami specjalnymi PRL i ZSRR. Mam tu na myśli opracowanie wydane przez Agencję Bezpieczeństwa Wewnętrznego pt. *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*. Niestety, autorzy tej skądinąd interesującej ekspertyzy problematykę kooperacji w dziedzinie nauki, techniki i ekonomii właściwie pominęli. Stąd czytelnik jest skazany na wrażenie, że istotą współpracy nierównych partnerów było niemal wyłącznie przeciwdziałanie zagrożeniom politycznym (spoza i wewnątrz państw UW) i militarnym, co, biorąc pod uwagę skalę wymiany informacji na płaszczyźnie technologii, jest na pewno wrażeniem „niekompletnym”⁷.

Moim zamiarem jest zaprezentowanie wyników analizy wymiany korespondencji pomiędzy polskim wywiadem naukowo-technicznym (ulożonym w Departamencie I MSW) a stroną radziecką reprezentowaną przez szefostwo i pracowników Zarządu T PGU KGB, w latach 1986–1990⁸. Nie będę natomiast poruszał problematyki tzw. cyklu wywiadowczego w zakresie WNT oraz – poza pewnymi wyjątkami związanymi z wymianą informacji – nie będę omawiał metod „poza embargowego” transferu technologii, finansowania zakupów czarnorynkowych ani ewaluacji zdobytych materiałów⁹.

Współpraca KGB z MSW (i analogicznie z pozostałymi bratnimi służbami oraz pomiędzy tymi służbami) była prowadzona przede wszystkim w ramach poszczególnych obszarów nauki i techniki, odzwierciedlonych zresztą (z pewnymi różnicami) w strukturze organizacyjnej wywiadów państw socjalistycznych. Transfer informacji pomiędzy wywiadami ZSRR a PRL odbywał się m.in. na następujących płaszczyznach:

- farmacja, rolnictwo i chemia gospodarcza,
- elektronika i informatyka, w tym zwłaszcza aplikacje zbrojeniowe,
- górnictwo i przetwórstwo surowców (w tym petrochemia), metalurgia, przemysł maszynowy, motoryzacyjny, stoczniowy i lotniczy, i energetyka,
- światowe zasoby naturalne, naukowe badania podstawowe, finanse i bankowość, instytucje międzynarodowe.

⁷ W publikacji ABW powielono też (prawdopodobnie za opracowaniem IPN pod red. P. Piotrowskiego) pomyłkę w opisie funkcji wydziałów WNT w Departamencie I MSW – zamieniono mianowicie funkcje wydziałów V (właściwie: chemia/farmacja) i VII (właściwie: przemysł ciężki). Por.: *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, Warszawa 2013, s. 21; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3, 1975–1990, P. Piotrowski (red.), Warszawa 2008, s. 23 (tabela 4).

⁸ Na czele Zarządu T stał w tym okresie generał major Leonid Siergiejewicz Zajcew, zastępował go Jurij Aleksandrowicz Barinow. Szerzej na temat struktury, personelu i kadry kierowniczej oraz potencjału operacyjno-analitycznego Zarządu T zob. L. Pawlikowicz, *Aparat centralny I Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954–1991*, Warszawa 2013.

⁹ Syntetyczne, lecz zarazem tylko przyczynkarskie ujęcie problemu funkcjonowania (modus operandi) polskiego WNT zawarłem w odrębnym tekście: M. Sikora, *Wirtschaftliche Innovation durch Spionage. Forschung, Entwicklung und der Geheimdienst in der Volksrepublik Polen 1970–1990*, „Jahrbücher fuer Geschichte Osteuropas” 2014, t. 63, z. 4, s. 564–590.

Głównym celem badań jest wskazanie trendów w zainteresowaniu wywiadu naukowo-technicznego (i ekonomicznego) KGB, co stanowiłoby z kolei przyczynek do studiów nad kondycją gospodarki i armii ZSRR w przededniu jego upadku. Prześledzenie procesu wymiany informacji pomiędzy Polską a ZSRR pozwoli też postawić hipotezy dotyczące korzyści, jakie obie strony czerpały z tej współpracy. Dużo trudniej będzie odpowiedzieć na inne intrygujące pytanie, a mianowicie, jak rozkładały się proporcje między technologiami o zastosowaniach wyłącznie wojskowych, a tymi, które bezpośrednio przekładały się na wzrost poziomu życia mieszkańców obu państw. Wiadomo bowiem, że znaczna ilość dokumentacji technicznej, wzorów użytkowych oraz różnego rodzaju próbek dotyczyła produktów lub półproduktów o podwójnym (tj. wojskowym i cywilnym) zastosowaniu.

W końcu należy podkreślić, że materiały Departamentu I dają niepełny wgląd w zakres zainteresowań WNT KGB, co oczywiście wynika z ówczesnych ograniczonych możliwości operacyjnych wywiadu polskiego w skali globalnej. Należy liczyć się z tym, że przebadanie relacji bilateralnych pomiędzy KGB a pozostałymi członkami Układu Warszawskiego, czy szerzej – obozu państw socjalistycznych, skutkowałoby w każdym przypadku nieco innym rozłożeniem akcentów w zawartości wymienianych informacji.

Obecnie można przyjąć pogląd, że zainteresowanie ZSRR było dużo bardziej zrównoważone, niż prezentowane jest to dotychczas przez historyków – i anglosaskich¹⁰, i rosyjskich¹¹. Sektor cywilny był równie ważny co wojskowy, w pakiecie zamówień kierowanych do wywiadu przez radziecką naukę i przemysł, choć w niektórych dziedzinach, w tym innowacyjnych, dochodziło do zachwiania tej równowagi – np. łączność cyfrowa interesowała głównie armię, podczas gdy genetyka pozostawała domeną cywilną.

Wymiana i ewaluacja informacji oraz koordynacja przedsięwzięć wywiadowczych

Istota wymiany informacji sprowadzała się do wzajemnego przekazywania sobie zdobytych operacyjnie lub uzyskanych z otwartych źródeł materiałów o różnym charakterze, tak pod względem stopnia ich tajności i dostępności, jak i ich wartości finansowej oraz formy. Odnośnie do ostatniego kryterium należy podkreślić, że przedmiotem wymiany były w ponad 90 proc. dokumenty papierowe lub dane utrwalone na nośnikach elektromagnetycznych (taśmy magnetyczne, dyskietki, raczej jednak nie dyski twarde). Do rzadkości należały gotowe urządzenia (np. pamięci operacyjne, procesory, konsole i pulpity sterowników), próbki (np. fiołki z określoną substancją) oraz podzespoły.

Materiały przekazywano sobie najczęściej większymi partiami – po kilkanaście pozycji (pakietów) dokumentów (z różnych dziedzin). Cyklicznie (co około pół roku) wywiady przesyłały sobie oceny otrzymanych informacji. Oceny podsumowujące wymieniano także przy okazji narad roboczych i posiedzeń szefostwa. Skala obejmowała następujące kategorie: bardzo wartościowe, wartościowe, interesujące, informacyjne, nieprzedstawiające wartości informacyjnej (w tym ze względu na złą jakość dokumentów, np. nieczytelność).

Bilateralne spotkania robocze poszczególnych pionów lub konferencje szefostwa WNT odbywały się średnio trzy razy w roku w Warszawie lub w Moskwie. W przypadku posiedzeń roboczych delegacje obejmowały na ogół szefów zainteresowanych jednostek operacyjnych, np. wydziałów zajmujących się przemysłem farmaceutycznym i branżą

¹⁰ Na przykład Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie...*, s. 401–410.

¹¹ Na przykład C.B. Чертопруд, *Научно-техническая разведка...*, s. 253–462.

rolno-spożywczą. W przypadku spotkań szefostwa WNT stronę polską reprezentowali zazwyczaj naczelnicy wydziałów (V, VI, VII, ewentualnie VIII), po stronie radzieckiej zaś zasiadali przedstawiciele wszystkich (lub niektórych) sekcji tematycznych w wydziale informacyjnym Zarządu T¹².

Między grudniem 1985 r. a grudniem 1989 r. zorganizowano co najmniej 12 spotkań, z tego trzy o dużej randze – w Moskwie w grudniu 1985 i maju 1986 r.¹³ oraz w Warszawie na przełomie maja i czerwca 1988 r. Podczas tego ostatniego delegacja radziecka zaproponowała odbycie kolejnego spotkania w drugim kwartale 1990 r. (nie wiemy, czy do niego doszło)¹⁴. Pozostałe spotkania dotyczyły poszczególnych pionów (po trzy dla V, VI i VII)¹⁵, z wyjątkiem VIII (nie odnalazłem dokumentów świadczących o spotkaniu roboczym, którego przedmiotem byłyby wyłącznie zagadnienia ekonomiczne).

Specyfika i forma zamówień od „radzieckich przyjaciół”

Charakterystyki podmiotów, które były celem ataków wywiadowczych (państwa, firmy), oraz poszukiwanych technologii były na bieżąco uszczegóławiane i aktualizowane. Do Polski trafiały tzw. *orientirowki*, na które składały się każdorazowo: analiza sytuacji (np. podwodna broń torpedowa w Wielkiej Brytanii, amerykańskie agencje rządowe, think-tanki i firmy zaangażowane w program kosmiczny, metody dokonywania odwiertów na obszarach ropo- i gazonośnych na dnie oceanów, najnowsze trendy w metalurgii proszków, ochrona radiologiczna na wypadek wycieku paliwa atomowego, problem ekologii na świecie, środki ochrony roślin w Niemczech, firmy z dziedziny biotechnologii pracujące nad diagnostyką chorób nowotworowych itp.). Do nieraz kilkunastostronicowej analizy załączano wykazy państw wraz z zarejestrowanymi na ich terenie firmami z danej branży przemysłu lub R&D¹⁶. Ostatnim nierozłącznym elementem każdej *orientirowki* były glosariusze, w których specjalistyczne nazwy, akronimy i skróty anglojęzyczne (rzadziej niemieckojęzyczne) były tłumaczone na język rosyjski¹⁷.

Radziecki WNT formułował swoje zadania na ogół zgodnie z kryterium technologicznym, koncentrując się na dotarciu do określonych typów uzbrojenia (raket, systemów radarowych, samolotów itp.) lub produktów przemysłu cywilnego (leków, środków ochrony roślin, programów komputerowych, stopów metali itp.). Niekiedy zlecenia przyjmowały bardziej ogólny charakter dotyczący rozwiązania konstrukcyjnego,

¹² Odpowiednikiem radzieckiego wydziału informacyjnego w polskim WNT był utworzony w 1987 r. wydział IV Departamentu I, odpowiadający głównie za koordynację kontaktów wydziałów tematycznych (V, VI, VII, VIII) WNT z przemysłem, instytucjami badawczo-rozwojowymi i innymi podmiotami zewnętrznymi PRL.

¹³ Notatka Nr 8939/PRL dla KBP ZSRR oraz załączniki nr 1 i nr 2, Warszawa, 19 IV 1986, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN BU), sygn. 02271/21, t. 37, pdf, s. 431–441.

¹⁴ Tamże, t. 31, Sprawozdanie ze spotkania z przedstawicielami Wywiadu N-T I Głównego Zarządu KBP ZSRR wraz z załącznikiem nr 2, Warszawa, lipiec 1988, pdf, s. 54–69.

¹⁵ Tamże, t. 21, Naczelnik Wydz. IV Dep. I do Naczelnika Wydz. VII Dep. I, Warszawa, 25 III 1988, pdf, s. 384–385; tamże, Naczelnik Wydz. IV Dep. I do Naczelnika Wydz. VI Dep. I, Warszawa, 25 III 1988, pdf, s. 386–388; tamże, t. 21, Naczelnik Wydz. IV Dep. I do Naczelnika Wydz. V Dep. I, Warszawa, 25 III 1988, pdf, s. 389–390; tamże, t. 31, Sprawozdanie z przebiegu rozmów roboczych z przedstawicielami służby ZSRR przeprowadzonych w Moskwie w dniach 28 listopada–1 grudnia 1989 r., Warszawa, 13 XII 1989, pdf, s. 3–9; tamże, t. 31, Podsumowanie efektów współpracy WNT MSW PRL z I Głównym Zarządem KBP ZSRR za okres od 1 maja 1988 r. do 31 maja 1989 r. i zał. nr 1–4, Warszawa, czerwiec 1988, pdf, s. 10–24.

¹⁶ *Research and development* – badania i rozwój (przyp. red.).

¹⁷ Większość *orientirowek* dotyczących katalogu zadań z dziedziny militarnej i cywilnej, zleconych w 1986 r., odnajdujemy w tomach 22 cz. 1–2 (zagadnienia militarne) i 16 (zagadnienia cywilne i część militarne) pod sygnaturą AIPN BU 02271/21.

stosowanego w różnych państwach zachodnich, przez wiele przedsiębiorstw i w różnych wyrobach. Przykładem może być obszerny katalog technologii z dziedziny medycyny, obejmujący aparaturę rentgenowską oraz sprzęt na potrzeby encefalografii, tomografii i elektrokardiografii, a także oprzyrządowanie chirurgiczne i anestetyczne¹⁸. Innym razem Zarząd T domagał się dotarcia do konkretnego, unikalnego rozwiązania, jakim było opancerzenie czołgu amerykańskiego M1A1 Abrams¹⁹.

Rzadziej obiektem operacji były państwa lub przedsiębiorstwa jako takie, choć oczywiście i ten filtr stosowano. Lista szczególnie interesujących z punktu radzieckiego WNT koncernów, nawet tych największych, byłaby za długa, aby omawiać ją w tym miejscu. Szeroko pojęty sektor informatyki, elektroniki i komunikacji to dziesiątki firm tylko na terenie USA, na czele z IBM, DEC, Rockwell International, Texas Instruments i Westinghaus. Nieco bardziej równomiernie rozkładało się zainteresowanie w dziedzinie sektora zbrojeniowego – tu oprócz USA szczególnie duże zainteresowanie budziły firmy zachodnoniemieckie, m.in. Krauss-Maffei oraz Messerschmitt-Bölkow-Blohm, ewentualnie brytyjska British Aerospace, francuska Aérospatiale czy włoska Oto Melara. Również sektor chemii organicznej i biotechnologii uwzględniał oprócz amerykańskiego Monsanto także europejskich gigantów, jak Hoechst, Sandoz i Imperial Chemical Industries²⁰.

Jeśli chodzi o zainteresowanie państwami, obiektami operacji były kraje NATO. Oprócz nich czołowe miejsce zajmują Chiny (głównie w kontekście mikroelektroniki²¹, systemów obrony raketowej i broni nuklearnej – por. wykaz zamieszczony dalej), a także wschodzące wówczas tzw. azjatyckie tygrysy w Azji Południowo-Wschodniej (Singapur i Malezja), ponadto Tajlandia i Indonezja. Powodem zainteresowania tymi krajami były kontrakty na dostawy uzbrojenia, a następnie serwisowanie zakupionego sprzętu, zawierane przez rządy tych krajów z firmami amerykańskimi, japońskimi i zachodnioeuropejskimi, które tworzyły konsorcja (joint ventures) z miejscowymi przedsiębiorstwami oraz otwierały swoje przedstawicielstwa na terenie Azji Południowo-Wschodniej. Dzięki temu obszar ten mógł się stać odskocznią do operacyjnego przeniknięcia „w głąb” takich producentów, jak McDonnell Douglas, General Electric, General Dynamic, Bell, Airbus, Boeing, Northrop, Mitsubishi, Pratt & Whitney, SIAI Marchetti, CASA i Rolls-Roys. Biorąc za punkt odniesienia technologie, w orbicie zainteresowania WNT ZSRR znalazły się m.in. samoloty pasażerskie Airbus A 300, Boeing B serii 700, Douglas DC 10, wojskowy samolot transportowy Hercules C 130, myśliwiec F-16, samolot szturmowy A-4 Skyhawk, helikoptery Aérospatiale AS 332 Super Puma oraz Bell OH 58A Kiowa i wiele innych²².

Ciekawość WNT budziły też zapalne regiony świata – Irak (ze względu na broń chemiczną)²³ oraz Afganistan i Pakistan (ze względu na dozbrajanie mudżahedinów przez USA)²⁴. Poza tym kierowano uwagę w stronę międzynarodowego nielegalnego handlu bronią²⁵.

¹⁸ *ОРИЕНТИРОВКА–ЗАДАНИЕ по приоритетной проблеме № 215. Технические средства, материалы и оборудование, применяемые для диагностики и лечения болезней человека*, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 6, brak miejsca i daty [1986], pdf, s. 24–45.

¹⁹ Tłumaczenie – Notatka KBP ZSRR nr 447 z 28 marca 1988, dot. nowego pancerza dla amerykańskich czołgów „Abrams”, tamże, t. 17, pdf, s. 156 (oryginał s. 155).

²⁰ Zob. tamże, t. 16 i 22.

²¹ Tamże, t. 37, Notatka Nr 8923/PRL dla KBP ZSRR, Warszawa, 26 III 1986, s. 423.

²² Tamże, t. 18, *ОРИЕНТИРОВКА. О направлениях работы по приоритетной проблеме №? 108 с позиции малых точек Юго-Восточной Азии*, brak miejsca i daty [1986], pdf, s. 39–57.

²³ Tamże, t. 5, Inf. KBP ZSRR nr 615 z dnia 20 kwietnia 1989 r. – tłum. z j. rosyjskiego, pdf, s. 137 (oryginał s. 136).

²⁴ Tamże, t. 5, Mat. KBP ZSRR nr 335 – tłum. z j. rosyjskiego, s. 228–229 (oryginał s. 225–227).

²⁵ Tamże, t. 5, Mat. KBP ZSRR nr 722 – tłum. z j. rosyjskiego – dot. podejścia krajów zachodnich i roz-

Spektrum zainteresowania WNT ZSRR – ujęcie według kryterium technologicznego

Szczególnie cennym źródłem poznania potrzeb technologicznych ZSRR na początku okresu pierestrojki są listy zawierające tematy interesujące Rosjan, oddzielne dla przemysłu zbrojeniowego oraz gospodarki cywilnej, sporządzone najpóźniej na początku 1986 r. i jeszcze w tym samym roku przekazane do wiadomości polskiego wywiadu. Do Polski listy trafiły wraz z informacją KGB nr 509 z 5 czerwca 1986 r.²⁶, a być może jeszcze wcześniej, tj. wraz z notatką KGB nr 796 z 12 marca 1986 r.²⁷, zatem krótko po XXVII Zjeździe KPZR, na którym przyjęto program naprawy i modernizacji państwa Gorbaczowa (luty 1986 r.).

Lista „wojskowa”, sporządzona najprawdopodobniej przez Komisję Przemysłu Wojskowego przy Prezydium Rady Ministrów ZSRR (Комиссия Президиума Совета Министров СССР по военно-промышленным вопросам), uwzględniła 26 tematów, przy czym z ich numeracji jednoznacznie wynika, że łączna liczba tematów wynosiła co najmniej 52 (taki jest najwyższy numer, jaki nosi temat przekazany Polsce). Oznacza to, że KGB uznało a priori, że polski wywiad nie ma możliwości udzielenia pomocy w pozostałych obszarach. Być może informacją o chęci pozyskania niektórych technologii w ogóle nie chciano się z Polakami dzielić. Należy przyjąć, że podobne listy (zawierające mniej lub bardziej zmodyfikowane komplety tematów) trafiły do pozostałych bratnich służb. W przypadku listy „cywilnej”, zestawionej prawdopodobnie przez Komitet ds. Nauki i Techniki przy Radzie Ministrów ZSRR (Комитет Совета Министров СССР по науке и технике), do polskiego WNT przekazano 29 z co najmniej 43 tematów, a więc około dwie trzecie katalogu²⁸.

Wykaz Komisji Przemysłu Wojennego obejmował (w skrócie) następujące problemy:

I. Broń masowego rażenia i broń perspektywicznej generacji:

- broń jądrowa (BJ), w tym wojskowo-polityczne aspekty wykorzystania i koncepcje zastosowania BJ, ilościowe i jakościowe parametry arsenałów poszczególnych państw, efektywność różnych systemów BJ, technologia produkcji przy wykorzystaniu plutonu oraz uranu, konstrukcja pocisków, w tym głowic jądrowych,
- broń chemiczna, biologiczna (BChiB), w tym doktryny i plany państw NATO w zakresie użycia BChiB, prace naukowe i badawczo-rozwojowe oraz sposoby ich finansowania, potencjały, zapasy i utylizacja BChiB w państwach zachodnich,
- wykrywanie i identyfikacja broni masowego rażenia (BMR), profilaktyka i leczenie następstw zastosowania BMR,
- systemy broni montowane na statkach powietrznych i kosmicznych, w tym systemy przeznaczone do umieszczenia na orbicie okołoziemskiej, stacje orbitalne, środki przemieszczania się i manewrowania w kosmosie o przeznaczeniu wojskowym; środki kontroli przestrzeni kosmicznej, w tym systemy wczesnego wykrywania i powiadamiania o napaści raketowo-jądrowej,

wijających się do kwestii ograniczenia handlu bronią, brak miejsca i daty, pdf, s. 98–100 (oryginał s. 101–104).

²⁶ Tamże, t. 22 cz. 2, Inf. KBP ZSRR nr 509 z dnia 5 czerwca 1986 r. – tłum. z jęz. ros., Warszawa, 10 VI 1986, pdf, s. 245 (oryginał s. 244).

²⁷ Tamże, t. 21, Notatka nr 5688/PRL dla KBP ZSRR, Warszawa 5 V 1988 pdf, s. 292.

²⁸ Tamże, t. 22 cz. 2, Wykaz priorytetowych zagadnień naukowo-technicznych o charakterze wojskowym, brak miejsca i daty, pdf, s. 258–269.

- broń geofizyczna; oddziaływanie na litosferę, atmosferę i jonosferę, w tym wpływanie na procesy pogodowe i klimatyczne, inicjowanie trzęsień ziemi i tsunami, generowanie deszczu i mgły, aktywowanie wulkanów itp,
- broń wiązkowa, laserowa i plazmowa, w tym metody i technika przyspieszania naładowanych cząstek, systemy naprowadzania, śledzenia i kierowania ogniem, wzbudzanie silnego pola elektromagnetycznego.

II. Broń konwencjonalna:

- strategiczne kompleksy raketowe bazowania naziemnego, morskiego i powietrznego, zwłaszcza małowabarytowe systemy raketowe, sposoby i rodzaje bazowania, głowice manewrujące, taktyczno-operacyjne systemy napadu raketowego,
- technika awiacyjna, jak systemy kierowania ogniem i lotem, środki walki radioelektronicznej, rozwiązania w zakresie układów aerodynamicznych, bezpilotowe statki latające, metody obniżania oznak (syg natur) demaskujących (technologia *stealth*),
- metody i środki wykrywania łodzi podwodnych i okrętów nawodnych oraz obrona przed wykryciem łodzi i okrętów, w tym: technologie pomiarów, normowania i kontroli szumów i wibracji, broń i amunicja hydroakustyczna, konstrukcja silników, kompresorów i pomp cichobieżnych, teoretyczne i eksperymentalne badania nad właściwościami akustycznymi mórz i oceanów, pola hydrofizyczne wykorzystywane w celu wykrywania łodzi podwodnych, jądrowe urządzenia energetyczne na łodziach podwodnych i okrętach nawodnych, a także środki wibracyjno-akustycznej izolacji jądrowych urządzeń energetycznych na łodziach i okrętach,
- broń pancerna i przeciwpancerna, w tym obrona pojazdów przed pociskami podkalibrowymi kumulacyjnymi i przeciwpancernymi pociskami kierowanymi, maskowanie czołgów przed systemami radiolokacji i podczerwieni,
- niejądrowe systemy broni o dużej dokładności zdolne do wykonywania zadań strategicznych i operacyjno-taktycznych, w tym reaktywne systemy ognia salwami, pociski artyleryjskie różnego przeznaczenia (burzące, odłamkowe, podkalibrowe), bomby kasetowe.

III. Kompleks C3I (Command, Control, Communications & Intelligence):

- systemy i środki walki radioelektronicznej bazowania naziemnego, morskiego, powietrznego i kosmicznego,
- zautomatyzowane systemy kierowania bronią – radioelektroniczne systemy kompleksów wywiadowczo-uderzeniowych, pelengacja cieplna, telewizja,
- systemy obrony przeciwrakietowej i „przeciw-kosmicznej” (w tym SDI),
- systemy łączności, dowodzenia i prowadzenia wywiadu w sferze strategicznej i operacyjno-taktycznej,
- wyposażenie techniczne zagranicznych służb specjalnych, w tym technika szyfrowa, systemy analizy sygnałów radiowych i emisji ciepła, systemy kontroli dostępu do stref ochronnych, systemy masowej kontroli celnej samochodów, kryminalistyka.

IV. Badania, elektronizacja i informatyzacja armii, nowe materiały i podnoszenie jakości.

- badania nad nowymi rodzajami uzbrojenia, m.in. wykorzystanie mechanizmów atomowo-molekularnych i różnorodnych zakresów widma elektromagnetycznego w celach wojskowych, badania nad rozprzestrzenianiem się fal w różnych środowiskach, zjawisko fali a systemy kontroli przestrzeni powietrznej, namierzania celów i łączności,
- elektroniczne maszyny cyfrowe, w tym komputery pokładowe dla pojazdów, statków latających i pływających, o wydolności do 4 miliardów operacji na sekundę, komputery 5. generacji o wydolności do 12 miliardów operacji na sekundę, systemy uzbrojenia wykorzystujące sztuczną inteligencję, układy scalone o wysokim stopniu integracji (10^6 elementów na kryształ), promieniowanie mikrofalowe, podczerwone, ultrafioletowe, rentgenowskie, systemy i programy automatycznego projektowania dla mikroelektroniki, optyka i elektronika molekularna,
- perspektywiczne materiały – m.in. na bazie stopów żelaza i metali kolorowych (materiały amorficzne), ceramika, elastomery²⁹, kompozyty, proch i materiały wybuchowe, paliwa raketowe,
- produkcja zbrojeniowa, w tym organizacja produkcji, automatyzacja procesów, zwiększanie walorów eksploatacyjnych, zwłaszcza trwałości sprzętu (np. antykorozyjność).

V. **Potencjał raketowo-jądrowy Chin**, w tym broń raketowa, pociski, bomby, a także łodzie podwodne i okręty nawodne wyposażone w napęd atomowy, samoloty bojowe, zdolne do przenoszenia broni raketowej (jądrowej).

Wykaz Komitetu ds. Nauki i Techniki obejmował:

I. Energetyka:

- elektrownie atomowe z reaktorami wodnymi ciśnieniowymi (ang. *Pressurized Water Reactor*, ros. *Водо-водяной ядерный реактор* – PWR) – konstrukcja, uzdatnianie wody, normy chemiczne, bezpieczeństwo pracy, automatyzacja procesów, perspektywiczne rozwiązania w dziedzinie reaktorów, w tym reaktory wysokotemperaturowe z chłodzeniem gazowym i tzw. reaktory na prędkich neutronach, jądrowy cykl paliwowy – rozszczepienie izotopów, produkcja materiałów rozszczepialnych, produkcja paliwa atomowego, utylizacja odpadów radioaktywnych, konserwacja i likwidacja zużytych elektrowni atomowych; inżynieria sterowanej syntezy termojądrowej, w tym laserowa i inercyjna synteza termojądrowa,
- nadprzewodnictwo i urządzenia na materiałach nadprzewodzących na bazie niobowo-cynowej, niobowo-germanowej, niobowo-tytanowej i ołowiowo-molibdenowo-siarkowej, elektrotechnika, otrzymywanie silnych pól magnetycznych (powyżej 30 tesli), obrona urządzeń kosmicznych przed naładowanymi cząsteczkami, krioturbogeneratory o dużej mocy (300–1500 MW),

²⁹ Tamże, t. 22 cz. 2, Wykaz priorytetowych zagadnień naukowo-technicznych dot. problematyki gospodarczej, brak miejsca i daty, pdf, s. 246–257.

- energetyczne urządzenia półprzewodnikowe – tranzystory o wysokim napięciu i natężeniu, technologia produkcji półprzewodnikowych dysków o dużej średnicy,
- perspektywiczne autonomiczne źródła prądu, w tym litowe, manganowe, magnezowe, tlenku rtęci; akumulatory z elektrodą litową, srebrno-wodorową, siarkowo-sodową.

II. Eksploatacja i przetwarzanie surowców naturalnych, inżynieria materiałowa:

- metody poszukiwania, eksploatacji i transportu węgla, ropy naftowej i gazu, w tym automatyzacja procesów wiercenia i wydobywania, zagospodarowanie pokładów ropy w strefie wielkich mrozów, poszukiwania złóż z zastosowaniem środków kosmicznych, naziemnych i urządzeń szczelinowych; techniczne środki poszukiwania, wydobywania i przeróbki kopalin z dna morskiego, w tym kongrecji żelazowo-manganowych, siarczków polimetalicznych i in.; aparatura seismologiczna, foto-telewizyjna i hydroakustyczna, okręty poszukiwawcze, urządzenia głębokościowe o zanurzeniu do 6 tys. m.,
- procesy przeróbki chemicznej nafty, węgla i łupków – monomery, żywice syntetyczne, kauczuki, produkty wyjściowe nieorganiczne (kwas, alkalia, sole, amoniak, nawozy), paliwa, smary, wyroby przemysłu gumowego,
- metalurgia proszków, metalowe materiały amorficzne i mikrokryształiczne, technologia otrzymywania bardzo czystych metali,
- tworzywa sztuczne i ich przeróbka na wyroby; materiały kompozytowe na bazie mas plastycznych zbrojonych różnego rodzaju włóknami o podwyższonej trwałości i odporności na korozję, polimery stosowane w farmacji, materiały ceramiczne dla przemysłu maszynowego,
- metody i środki podnoszenia jakości i charakterystyk eksploatacyjnych materiałów i wyrobów drogą nanoszenia powłok powierzchniowych, w tym technologie nanoszenia powłok (plazmowe, próżniowe, detonacyjne i inne), termiczna (m.in. laserowa) obróbka powierzchni.

III. Transport i łączność, mikroelektronika, automatyzacja produkcji i kontrola jakości:

- transport kolejowy i samochodowy – konstrukcje, diagnostyka lokomotyw, elektroniczne środki podniesienia efektywności silników samochodowych, silniki ceramiczne, koncepcje organizacji transportu samochodowego, zmniejszenie toksyczności zużytych gazów samochodowych,
- systemy łączności i przekazywania informacji, w tym cyfrowej, z wykorzystaniem włókien optycznych, m.in. laserowe systemy łączności,
- rozwiązania schematyczno-techniczne elementów mikroelektroniki – układy scalone, ekonomia i organizacja produkcji komponentów mikroelektroniki, materiały półprzewodnikowe na bazie krzemu, germanu i inne,
- automatyzacja zakładów i linii produkcyjnych – programowanie obrabiarek, manipulatory, czujniki, algorytmy robotów przemysłowych, kontrola dokładności robotów, systemy sterowania produkcją,
- środki techniki obliczeniowej (komputery) wykorzystywane w projektowaniu (CAD/CAM³⁰), zautomatyzowane systemy kierowania procesami technologicznymi.

³⁰ Computer Aided Design /Computer Aided Manufacturing.

- nieniszczące środki kontroli jakości wyrobów i materiałów (metalowych, kompozytowych i innych), kierowanie jakością, standaryzacja i unifikacja wyrobów,
- małodopadowa i bezodpadowa technologia obróbki metali, obrabiarki (szlifierki, skrawarki), urządzenia laserowe do spawania, wiercenia i cięcia, precyzyjne odlewanie, tłoczenie i kucie.

IV. Chemia gospodarcza, rolnictwo, farmacja, biotechnologia:

- małotonażowe produkty chemiczne i lekka synteza organiczna – energooszczędne katalizatory, lakiery, barwniki, fotochemia, środki chemiczne ochrony roślin i zwierząt, odczynniki,
- membrany dla przemysłu chemicznego, mikrobiologicznego, petrochemicznego i spożywczego, na potrzeby: rozdzielania i koncentrowania płynów i gazów, uzdatniania wody, utylizacji odpadów,
- mikrobiologiczne środki ochrony roślin i zwierząt, nawozy bakteryjne, stymulatory wzrostu,
- dodatki do pokarmów, preparaty weterynaryjne, sterydy, w tym białko pokarmowe z etanolu, metanolu, gazu ziemnego, celulozy i mikroglonów, aminokwasy, fermenty, antybiotyki paszowe i weterynaryjne, szczepionki i surowice przeciwko infekcjom, genetyczno-inżynieryjne metody selekcji i hodowli zwierząt gospodarskich,
- biotechnologiczne metody otrzymywania produktów dla przemysłu spożywczego, chemicznego, mikrobiologicznego – wysokobiałkowe produkty spożywcze, przeróbka surowca roślinnego, biokonwersja odpadów produkcji rolnej,
- antybiotyki, witaminy, aktywne biologiczne wyroby (m.in. insulina, hormon wzrostu, czynniki krzepliwości krwi itp.), zamienniki krwi, zmodyfikowane erytrocyty, preparaty na bazie immunotoksyn do leczenia raka, szczepionki,
- kompleksy diagnostyczne do klinicznego i ambulatoryjnego badania pacjentów z chorobami sercowo-naczyniowymi i nowotworowymi, zastosowanie ultradźwięków w leczeniu, instrumenty mikroprocesorowe wykorzystywane w chirurgii narządów słuchu, wzroku, mózgu i naczyń.

Wymienione listy były na bieżąco uaktualniane aż do 1990 r., usuwano z nich tematy zrealizowane lub zdezaktualizowane na przykład z powodu przestarzałości technologii. Nic nie wskazuje na to, aby polski wywiad otrzymał po tej dacie całkowitą listę zainteresowań, podobną do tej z 1986 r.

W lutym 1987 r. polskiemu MSW przekazano kilkanaście uzupełnień dotyczących technologii wojskowych³¹. Aktualizacji zainteresowań w zakresie spraw cywilnych KGB dokonało na radzieckim naradzie wiosną 1988 r. Wówczas to strona radziecka poinformowała, że o ile spośród zadań z listy wojskowej (zaktualizowanych do tego czasu) wszystkie zachowują ważność, o tyle z listy cywilnej wycofuje się część zagadnień z dziedziny metalurgii. Zarazem podkreślono wzrost zainteresowania następującymi aspektami technologii cywilnej: nadprzewodnictwo wysokotemperaturowe, półprzewodnikowe elementy dużej mocy, spalanie węgla w kotłach fluidalnych i odsiarczenie spalin, a przede wszystkim energetyka jądrowa (szkolenia personelu elektrowni, diagnostyka urządzeń, roz-

³¹ Inf. KBP ZSRR nr 191 (20729) z dnia 30 stycznia 1987 r. – tłum z jęz. ros. – Zainteresowania PR w zakresie problematyki wojskowo-technicznej (uzupełnienie do not. PR nr 149), Warszawa, 12 II 1987, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 17, pdf, s. 259–262.

mieszczenie rurociągów w elektrowniach). Radziecki kompleks przemysłu wojennego sygnalizował szczególne zainteresowanie programem SDI, urządzeniami pracującymi w zakresie pasma podczerwieni, nowymi generacjami broni atomowej oraz bronią wykorzystującą „nowe zjawiska fizyczne”, europejskim programem helikopterów bojowych Pantera (tzw. Eurocopter AS 565), regulacjami prawnymi i technicznymi dotyczącymi zakazu posiadania i stosowania broni chemicznej, a także ogólnie elektroniką i informatyką o wojskowych zastosowaniach³².

Przed naradą swoją ofertę w zakresie pomocy wywiadowi radzieckiemu zaktualizował też Departament I. W notatce przesłanej do KGB w maju 1988 r. strona polska deklarowała możliwość uzyskania materiałów dotyczących sześciu tematów wojskowych (m.in. broń chemiczna i biologiczna, wojna radioelektroniczna, sztuczna inteligencja, system ochrony urządzeń elektronicznych przed tzw. emisją ujawniającą TEMPEST³³) i dziesięciu cywilnych (m.in. inżynieria genetyczna roślin, systemy komputerowe programowania trójwymiarowego, wielkotonażowe procesy przeróbki węgla i ropy, lekka synteza organiczna i katalizatory)³⁴.

Warto raz jeszcze podkreślić znaczenie omawianych wykazów dla badań nad kondycją kompleksu przemysłu wojennego ZSRR. Dostarczają one stosunkowo szczegółowej wiedzy na temat tego, czego ZSRR pożądał, a nie tylko selektywnych danych o tej czy innej zdobytej wywiadowczo technologii lub spenetrowanej agenturalnie firmie. Widoczne jest olbrzymie zainteresowanie tzw. bronią perspektywiczną, w tym urządzeniami kosmicznego bazowania i rażenia, znaną po dziś dzień raczej z literatury i filmów science-fiction niż z rzeczywistego zastosowania. Można przy tym postawić nieśmiało hipotezę, że KGB dało się nabrać na reganowski program gwiazdnych wojen, marnując swoje zasoby personalno-finansowe na zdobywanie technologii, które nigdy nie wyszły poza stadium koncepcyjne.

Obie listy w dużym stopniu odzwierciedlają też długofalowe holistyczne zapotrzebowanie nauki i gospodarki na technologię w dobie realizacji planu pięcioletniego w okresie 1986–1990³⁵ oraz tzw. kompleksowego programu 2000³⁶, ukierunkowanego na intensyfikację i integrację prac badawczo-rozwojowych w obrębie RWPG w ciągu nadchodzących aż 15 lat, i stanowiącego zarazem odpowiedź na zainaugurowany w 1985 r. przez EWG program „Eureka”³⁷.

³² Sprawozdanie ze spotkania z przedstawicielami Wywiadu N-T I Głównego Zarządu KBP ZSRR wraz z załącznikiem nr 2, Warszawa, lipiec 1988, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 31, pdf, s. 54–69.

³³ Temporary Emanation and Spurious Transmission.

³⁴ Notatka nr 5688/PRL dla KBP ZSRR, Warszawa 5 V 1988, tamże, t. 21, pdf, s. 292.

³⁵ Na temat reform gospodarczych wdrażanych w ZSRR w ramach pierestrojki istnieje ogromna liczba studiów, zwłaszcza z okresu przełomu lat 80. i 90. XX w., zob. np. J. Adam, *Economic reforms in the Soviet Union and Eastern Europe since the 60s*, Hong Kong 1989, s. 169–189; H.H. Höhmann, *Gorbatschows Wirtschaftsreformpolitik und ihre osteuropäische Dimension*, w: *Rat für Gegenseitige Wirtschaftshilfe. Strukturen und Probleme*, Bonn 1987, s. 148–167.

³⁶ H. Bischof, *Das „Eureka“-Projekt Osteuropas. Zur Entwicklung der Schlüsseltechnologien in den RGW-Staaten*, Bonn 1986; Ch. Meier, *Das „RGW-Komplexprogramm 2000“. Konzept, Stand der Implementierung und Probleme*, Köln 1987.

³⁷ Jednym z naczelných celów programu „Eureka” było stworzenie wewnątrz Wspólnoty Europejskiej między państwowych konsorcjów produkcyjnych, a także zbudowanie dla nich odpowiedniego zaplecza eksperymentalno-wdrożeniowego, przede wszystkim zaś polepszenie warunków finansowania nauki i udoskonalenie procesu implementacji wyników badań w produkcji i sprzedaży. W ramach programu realizowano wiele specjalistycznych projektów obejmujących wszystkie wiodące dziedziny nauki i gałęzie przemysłu, zwłaszcza biotechnologię, informatykę i komunikację, transport oraz energetykę jądrową. Jakkolwiek mile widziana była partycypacja państw neutralnych (np. Szwajcarii, Austrii, Szwecji), to zasadniczo odrzucano – z pewnymi

Wbrew śmiałym planom rywalizacji ze światem zachodnim i wschodzącymi gospodarkami azjatyckimi, to właśnie w ostatniej pięcioletniej recesja i zapaść gospodarcza objawiła się z największą od czasów zakończenia II wojny światowej siłą. Było to wynikiem skumulowania się kilku czynników: eskalacją wojny w Afganistanie i paniką związaną z potencjalnym zagrożeniem ze strony SDI (któremu starano się przeciwdziałać w ramach tzw. programu RJAN (ros. *ракетно-ядерное нападение*), wydatków na armię (bezpośrednio do resortu obrony trafiało kilkanaście, a pośrednio nawet 40 proc. wydatków budżetu państwa), z jednoczesnym spadkiem cen ropy naftowej na światowych rynkach, zmniejszeniem dochodów państwa z tytułu akcyzy (wynik kampanii antyalkoholowej zainicjowanej przez Gorbaczowa), a także stratami powstałymi na skutek katastrofy w Czarnobylu³⁸. Kwadraturą koła okazała się też z jednej strony postulowana przez pracowników Gorbaczowa synteza planowania, a z drugiej uwolnienia przedsiębiorstw od niektórych przejawów tego planowania (np. zezwolenie na własną politykę inwestycyjną i gospodarowanie zasobami ludzkimi). Do tego można dorzucić brak zdecydowania obozu reformatorów w kwestii stopnia regulacji cen oraz płac i w rezultacie odwlekaniu koniecznych w tych obszarach przekształceń, a także opór szeroko pojętej biurokracji przed próbą jej zredukowania i tym samym udrożnienia obiegu informacji. Jak przekonuje Phillip J. Bryson problem ZSRR na płaszczyźnie modernizacji samego procesu produkcyjnego polegał nie tyle na nieumiejętności rozwoju własnych technologii, ile na trudnościach we wdrożeniu do produkcji rozwiązań już gotowych do implementacji³⁹. Z kolei Helmut Leipold wskazuje na nieproporcjonalnie wysokie – sięgający 60 proc. – udziały wojska w absorbowaniu wydatków państwa na sferę R&D⁴⁰.

Quid pro quo – statystyka, trendy, efektywność

W omówionych listach na uwagę zasługuje znikome (na tle innych branż) zainteresowanie ze strony ZSRR segmentem mikroelektroniki cywilnej i niemal zerowe zainteresowanie cywilnymi zastosowaniami informatyki (software), z wyjątkiem oprogramowania dla procesów automatyzacji produkcji (zaliczanego na ogół do dziedziny automatyki lub przemysłu maszynowego). Na poprawę bilansu wymiany informacji w branży mikroelektroniki i IT wpływał na pewno dość szeroki wachlarz zamówień radzieckich w zakresie wojskowego zastosowania tych gałęzi nauki i przemysłu. Podobnie było w przypadku szeroko pojętej dziedziny eksploracji kosmosu, zawłaszczanej tak naprawdę przez wojsko. Odwrotne proporcje spotykamy w genetyce, inżynierii materiałowej oraz energetyce konwencjonalnej, stanowiących naturalną domenę resortów cywilnych.

Interesujące jest też stosunkowo niskie (nawet jak na drugą połowę lat 80. XX w.) zainteresowanie strony radzieckiej rozwojem sieci Internet, choć pionierska w tej dzie-

wyjątkami – joint ventures z przedsiębiorstwami z krajów RWPG. Program „Eureka” jest kontynuowany po dziś dzień, <http://www.eurekanetwork.org/> [dostęp: 12 XII 2014].

³⁸ V. Zubok, *Nieudane imperium. Związek Radziecki okresu zimnej wojny, od Stalina do Gorbaczowa*, Kraków 2010, s. 266, 269, 280, 288.

³⁹ P.J. Bryson, *Soviet Economic and Social Reform (Perestroika and Glasnost): Claim and Reality, w: Wirtschaftssysteme im Umbruch: Sowjetunion, China und industrialisierte Marktwirtschaften zwischen internationalem Anpassungszwang und nationalem Reformbedarf*, München 1990, s. 124–125.

⁴⁰ H. Leipold, *Technologische Modernisierung der UdSSR? Bedeutung der Reformpolitik fuer die Innovationsfaehigkeit der sowjetischen Wirtschaft*, w: tamże, s. 175.

dzinie amerykańska agencja rządowa DARPA⁴¹ (pod której parasolem stworzono w latach 70. tzw. ARPANET⁴²) pojawia się w licznych analizach radzieckich w kontekście różnych innych technologii z branży elektroniki i IT⁴³.

Niestety, odnalezione dotychczas materiały dotyczące wymiany informacji pomiędzy bratnimi wywiadami naukowo-technicznymi nie uwzględniają szczegółowego podziału na zastosowania wojskowe i cywilne w poszczególnych branżach (choć zawierają podział ogólny wyrażający się na przykład w stosowaniu terminu „technika wojskowa”). To z kolei uniemożliwia udzielenie precyzyjnej odpowiedzi na pytanie o to, która z list – wojskowa czy cywilna – natrafiła w Polsce na podatniejszy grunt. Mimo to statystykom tym warto się przyjrzeć, dają one bowiem odpowiedź na trendy w rozwoju polsko-radzieckiej współpracy wywiadowczej.

W okresie między listopadem 1985 r. a październikiem 1986 r. strona polska przekazała ZSRR ponad 140 pozycji dokumentacji (o różnym znaczeniu: od instrukcji obsługi typu Manual User Guide po dokumentację technologiczno-konstrukcyjną linii produkcyjnej), z tego najwięcej, bo po około 50, przypadało na segmenty metalurgii i energetyki (w tym atomowej). Trzecią, i ostatnią liczącą się, branżą była biotechnologia i chemia (uwzględniające także rolnictwo), w ramach których przekazano łącznie ponad 20 pozycji. Do jesieni 1986 r. przemysł i nauka ZSRR zdołały dostarczyć KGB oceny zaledwie kilkunastu tych pakietów informacji (niewiele ponad 10 proc. całości), w tym jednak aż 10 pozycji otrzymało oceny „bardzo wartościowe”. Wśród przekazanych materiałów znajdowało się na przykład opracowanie dotyczące amerykańskiego promu kosmicznego Space Shuttle, wzory sterownika procesów przemysłowych PLS-511 firmy Eberle z RFN oraz opracowanie na temat ochrony radiologicznej w USA⁴⁴.

W tym samym czasie Rosjanie przekazali Polsce 250 pakietów, a wśród nich ponad 140 z dziedziny biotechnologii i chemii (w tym medycyny), a więc siedem razy więcej, niż sami z tej gałęzi otrzymali. Drugą i jedyną liczącą się pozycją była mikroelektronika i informatyka (50 pozycji). Oba segmenty dawały zatem wspólnie aż 76 proc. wszystkich pakietów przekazanych Polsce. Przemysł zbrojeniowy (niewidoczny w ogóle w ofercie polskiej) to 10 pakietów. Tymczasem z dziedzin metalurgii i energetyki (atomowej) rząd polski otrzymał niespełna 10 opisów technologicznych, podczas gdy sam przekazał Moskwie, jak już wspomniano, pięć razy więcej. Stan zaawansowania ewaluacji materiałów po stronie polskiej był dużo większy niż po stronie radzieckiej. Specjaliści krajowi bowiem ocenili aż sto kilkanaście pozycji. Zdecydowana większość z nich zaseregowana została jako informacyjne (kategoria 4 w pięciostopniowej skali ocen, uznając „bardzo

⁴¹ Defense Advanced Research Projects Agency – Agencja Zaawansowanych Obronnych Projektów Badawczych.

⁴² Advanced Research Projects Agency Network – pierwsza sieć rozległa oparta na rozproszonej architekturze i protokole TCP/IP (przyp. red.)

⁴³ Technologia łączenia komputerów (abonentów) w lokalne sieci nie była jednak w latach 70. i 80. wyłączną domeną USA. Z powodzeniem takie sieci, w tym o charakterze między państwowym, tworzone w Europie Zachodniej (prace były skupione zwłaszcza w International Institute for Applied Systems Analysis w Laxenburgu k. Wiednia) oraz w bloku wschodnim (zwłaszcza na Węgrzech i w NRD, a także w Polsce); dochodziło także do kooperacji specjalistów z obu stron żelaznej kurtyny. Jednocześnie w latach 80. odnotowano pierwsze ataki hakerskie, w tym dokonywane przez grupy działające z inspiracji KGB. Szerzej zob. F. Dittmann, *Technik versus Konflikt. Wie Datennetze den Eisernen Vorhang durchdrangen* [online], s. 119, http://www.zeithistorische-forschungen.de/Portals/_zf/documents/pdf/2012-2/Dittmann_2009.pdf.

⁴⁴ Informacja – dotyczy podsumowania efektów współpracy na odcinku wywiadu naukowo-technicznego z I Głównym Zarządem KBP ZSRR za okres od 1 listopada 1985 r. do 31 października 1986 r., Warszawa, 11 XI 1986, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 37, pdf, s. 132–135.

wartościowe” za kategorię (1). Za interesujące (3) uznano siedem informacji, a za wartościowe (2) zaledwie pięć. Pozostałe dziewięć uznano za bezwartościowe (5). Do najciekawszych „prezentów” zaliczono m.in.: oprogramowanie komputerów firmy DEC typu VAX-11, program obliczeniowy STAAD⁴⁵ III dla przemysłu stoczniowego, opracowanie dotyczące kauczuków wykorzystywanych do celów elektroizolacyjnych oraz instrukcję dotyczącą klonowania molekularnego⁴⁶.

Kolejny rok (listopad 1986 – listopad 1987) przyniósł ilościowy wzrost wymiany informacji oraz zmianę profilu przekazywanych technologii. Polska dostarczyła ZSRR tym razem aż 200 pozycji, w tym najwięcej, bo ponad 80, z dziedziny biotechnologii i chemii i aż 60 z elektroniki–informatyki. Energetyka (atomistyka) była reprezentowana przez 35 pakietów, metalurgia zaś w ogóle zniknęła (jedynie kilkanaście pozycji dotyczyło przemysłu maszynowego). Do końca 1987 r. ZSRR zdołał ocenić tylko 40 pozycji (jedną piątą), kwalifikując jako „bardzo wartościowe” pięć, a jako „wartościowe” 20 z nich. Wśród cennych trofeów odnajdujemy: raport zawierający wyniki testów poligonowych automatycznego pojazdu robota, konstruowanego w ramach programu DARPA (Autonomous Land Vehicle), dokumentację herbicydu Dicamba oraz liofilizowane szczepy wirusowe wykorzystywane do produkcji szczepionek przeciw ospie i pomorowi kur⁴⁷.

Zarząd T zaoferował w zamian aż 390 pakietów o zbliżonej hierarchii wartości pod względem typu technologii – nieco ponad połowa dotyczyła biotechnologii i chemii, a ponad 130 elektroniki i informatyki. Łącznie obie dziedziny pokrywały blisko 87 proc. wszystkich przekazanych pakietów, pozostawiając pozostałe 13 proc. dla tak krytycznych sektorów, jak: energetyka (atomowa), metalurgia, przemysł wydobywczy, ciężka synteza chemiczna, budowa maszyn oraz przemysł lotniczy (ten ostatni to 10 pakietów). Tym razem polscy specjaliści zdołali do grudnia 1987 r. przeanalizować jedną trzecią otrzymanych materiałów, nie przyznając ani jednemu pakietowi kategorii nr 1 lub 2. Co więcej, tylko kilkanaście pakietów oceniono jako interesujące (3), większość zaś – sto kilkanaście – jako „informacyjne” (4)⁴⁸.

Według nieco innej statystyki ukazującej tylko eksport informacji z Polski – w okresie od maja 1986 r. do marca 1988 r. – do ZSRR przekazano następujący materiał: 107 pozycji z wydziału VII WNT Departamentu I (energetyka, metalurgia, ciężka synteza chemiczna, górnictwo, przemysł maszynowy), 69 pozycji z wydziału VI (informatyka, elektronika), 85 pozycji z wydziału V (biotechnologia, chemia gospodarcza, farmacja, rolnictwo)⁴⁹.

Podczas narady w Warszawie, na przełomie maja i czerwca 1988 r., w polskim sprawozdaniu można przeczytać: *Towarzysze radzieccy dali wysoką ocenę dotychczasowej współpracy. Stwierdzili, że w ostatnim okresie nastąpił wzrost jakości otrzymywanych od nas materiałów przy utrzymaniu wskaźników ilościowych na poprzednim poziomie*

⁴⁵ Structural Analysis and Design.

⁴⁶ Informacja – dotyczy podsumowania efektów współpracy na odcinku wywiadu naukowo-technicznego z I Głównym Zarządem KBP ZSRR za okres od 1 listopada 1985 r. do 31 października 1986 r., Warszawa, 11 XI 1986, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 37, pdf, s. 132–135.

⁴⁷ Informacja – dot. podsumowania efektów współpracy na odcinku wywiadu naukowo-technicznego między MSW a I Głównym Zarządem KBP ZSRR za okres od 1 listopada 1986 r. do 31 grudnia 1987 r., Warszawa, 21 I 1988, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 21, pdf, s. 445–449.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Naczelnik Wydz. IV Dep. I do Naczelnika Wydz. VII Dep. I, Warszawa, 25 III 1988, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 21, pdf, s. 384–385; Naczelnik Wydz. IV Dep. I do Naczelnika Wydz. VI Dep. I, Warszawa, 25 III 1988, tamże, pdf, s. 386–388.; Naczelnik Wydz. IV Dep. I do Naczelnika Wydz. V Dep. I, Warszawa, 25 III 1988, tamże, pdf, s. 389–390.

(w 1987 r. 55 proc. materiałów oceniono jako przydatne do praktycznego wykorzystania przez przemysł w porównaniu z 35 proc. w 1986 r.)⁵⁰. I dalej: *Szczególnie dobrze towarzysze ocenili współpracę w dziedzinie chemii, natomiast odnotowali pogorszenie w elektronice, budowie maszyn i metalurgii*⁵¹.

Ostatnie znane nam sprawozdanie obejmuje okres od maja 1988 r. do maja 1989 r. Również tym razem odnotowano ilościowy wzrost transferu danych pomiędzy służbami WNT Polski i ZSRR. Rosjanie szczególnie pożąдали informacji z dziedziny genetyki i mikrobiologii oraz elektroniki i IT. Wśród przekazanych Polsce 403 pakietów, ponad 180 dotyczyło tej pierwszej, a ponad 70 tej drugiej branży. Łącznie dało to spadek w stosunku do poprzedniego roku z 87 do 63 proc. wszystkich technologii. Niespełna 60 pakietów mieściło się w sektorze energetyki. Niespodziewanie do rangi istotnego samodzielnego segmentu urósł ponadto przemysł stoczniowy (50 pakietów). Do techniki wojskowej zaszeregowano zaledwie sześć pakietów. Do połowy 1988 r. polscy eksperci ocenili około 150 rozwiązań, z których 12 uznali za „wartościowe”, 50 za „interesujące”, 70 zaś za „informacyjne”⁵².

Pod względem ilościowym strona polska prześcignęła nawet „radzieckich przyjaciół”, dostarczając aż 419 pakietów. Ciekawe zmiany zaszły ponadto w strukturze tematycznej przekazywanych dokumentów. Aż 126 pakietów dotyczyło zagadnień ekonomicznych (w poprzednich latach w ogóle niewymienianych), kompleks IT–elektronika obejmował blisko 120 pakietów, górnictwo i chemiczna przeróbka węgla 30, przemysł okrętowy 20 pakietów, tyle samo „zagadnienia militarne”. Podczas gdy sektor mikrobiologii–chemii (rolnictwa) ponownie (jak w latach 1985–1986) spadł do rangi podrzędnego (kilkanaście pakietów), na znaczeniu zyskała inna, jeszcze bardziej innowacyjna dziedzina nauki – ochrona środowiska naturalnego (60 pozycji), choć nie wykluczone, że zakwalifikowano tu również tematy z dziedziny szeroko pojętej energetyki (np. odsiarczanie i usuwanie tlenu azotu ze spalin emitowanych przez elektrownie węglowe). Odnośnie do opinii specjalistów radzieckich, wiadomo jedynie, że 32 pakiety oceniono jako wartościowe, wśród nich antybiotyk Cefotaxime, materiały dotyczące „operacji podniesienia” platformy wiertniczej na Morzu Północnym, opracowanie dotyczące innowacyjnego sposobu łączenia wałów okrętowych oraz osadzania piasty śruby okrętowej, publikację NASA dotyczącą zabezpieczenia systemów informatycznych według normy TEMPEST i inne⁵³.

Na wzrost wyników współpracy z Departamentem I MSW w dziedzinie mikroelektroniki i informatyki w okresie od jesieni 1987 r. do jesieni 1989 r. oficerowie KGB wskazywali też na posiedzeniu zespołów odpowiedzialnych za mikroelektronikę i informatykę w grudniu 1989 r. w Moskwie, podkreślając, że aż 28 nadesłanych przez Departament I materiałów z tych dziedzin otrzymało wysokie oceny („wartościowe”, „bardzo wartościowe”), niewiele zaś było materiałów zakwalifikowanych jako bezwartościowe. Na grudniowym posiedzeniu szefostwo polskiego wydziału VI optymistycznie stwierdziło, że w sferze IT dysponuje siecią agenturalną, która nie tylko „w pełni” (!) zaspokaja potrzeby przemysłu polskiego, ale też jest otwarta na zadania płynące ze strony ZSRR⁵⁴.

⁵⁰ Sprawozdanie ze spotkania z przedstawicielami Wywiadu N-T I Głównego Zarządu KBP ZSRR wraz z załącznikiem nr 2, Warszawa, lipiec 1988, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 31, pdf, s. 56.

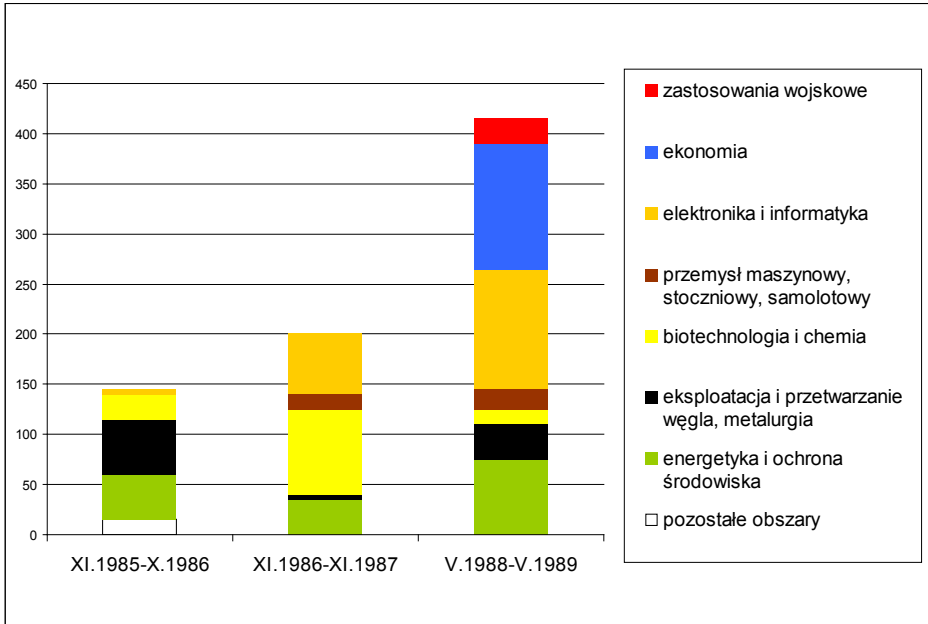
⁵¹ Tamże.

⁵² Podsumowanie efektów współpracy WNT MSW PRL z I Głównym Zarządzeniem KBP ZSRR za okres od 1 maja 1988 r. do 31 maja 1989 r. i załączniku nr 1–4, Warszawa, czerwiec 1988, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 31, pdf, s. 10–24.

⁵³ Tamże.

⁵⁴ Sprawozdanie z przebiegu rozmów roboczych z przedstawicielami służby ZSRR przeprowadzonych

Na skutek przemian ustrojowych w Polsce w 1989 r., współpraca pomiędzy WNT PRL i ZSRR w pierwszej połowie 1990 r. wyraźnie osłabła, co poznajemy chociażby po objętości teczek, w której gromadzono korespondencję obu służb w tym okresie⁵⁵.

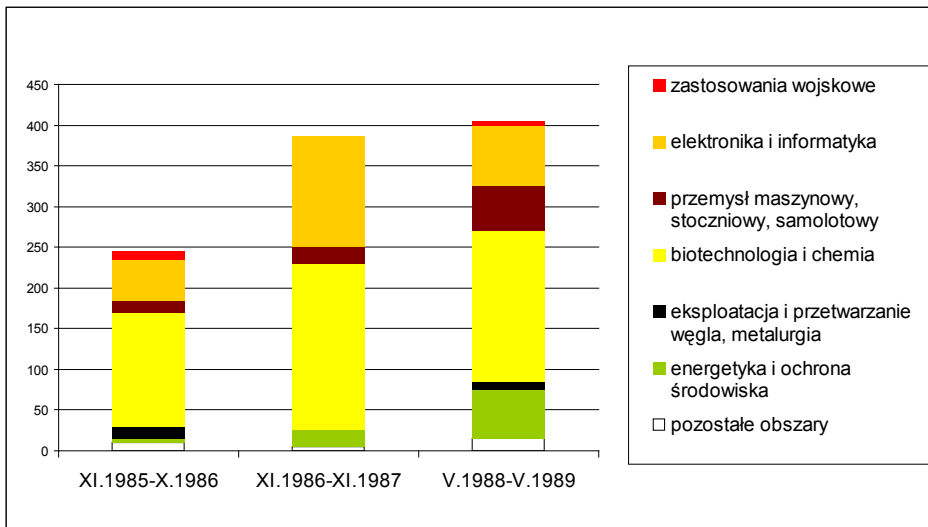

Wykres 1. Transfer pakietów informacji z ZSRR do Polski w poszczególnych sektorach przemysłu (w tym elektronika i IT) w latach 1985–1989.

Źródło: Opracowanie własne autora; na podstawie statystyk zawartych w sprawozdawczości WNT Departamentu I (AIPN, sygn. 02271/21, t. 21, 31, 37).

w Moskwie w dniach 28 listopada–1 grudnia 1989 r., Warszawa, 13 XII 1989, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 31, pdf, s. 3–9.

⁵⁵ AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 30.

Wykres 2. Transfer pakietów informacji z ZSRR do Polski w poszczególnych sektorach przemysłu (w tym biotechnologia i chemia) w latach 1985–1989.

Źródło: Opracowanie własne autora; na podstawie statystyk zawartych w sprawozdawczości WNT Departamentu I (AIPN, sygn. 02271/21, t. 21, 31, 37).

Należy pamiętać, że proces realizacji zadania wywiadowczego trwał od kilku miesięcy do kilku lat, stąd trzeba wnosić, że przekazywane w latach 1986–1990 dokumenty stanowiły w kilkunastu, a być może kilkudziesięciu procentach pokłosie operacji wdronżonych w latach poprzednich, a nawet jeszcze za czasów władzy Konstantina Czernienki.

Jest ponadto wysoce prawdopodobne, że stosunkowo wysoki poziom polskiego WNT w sferze chemii i biotechnologii w drugiej połowie lat. 80. XX w. wynikał z faktu, że kierujący od 1986 r. WNT płk Henryk Jasik wywodził się właśnie z wydziału odpowiedzialnego za ten segment, tj. z wydziału V Departamentu I (którego był wcześniej naczelnikiem)⁵⁶.

Nie wiadomo, czy ze strony ZSRR dzielono się z polskim partnerem wiedzą na temat wszystkich posiadanych i zdobytych na Zachodzie technologii. Zresztą interesujące jest także pytanie o stopień szczerości strony polskiej. Czy polski kompleks WNT był w pełni transparentny dla towarzyszy z Moskwy? Czy przekazywano na Wschód wszystkie interesujące rozwiązania? Czy rekompensaty finansowe za sprowadzane dla „radzieckich przyjaciół” technologie były adekwatne do poniesionych kosztów operacyjnych i żądań agentów, a może narzucano swoistą marżę, należną w handlu (także informacją) pośrednikowi? W polskim sprawozdaniu z wiosennej narady w 1988 r. czytamy na przykład: *proponowane przez nas [tj. stronę polską⁵⁷] ceny za materiały są wg towarzyszy [radzieckich] zbyt wysokie i nie mogą ich zaakceptować⁵⁸.*

⁵⁶ <http://katalog.bip.ipn.gov.pl/showDetails.do?lastName=Jasik&idx=&katalogId=2&subpageKatalogId=2&pageNo=1&osobalD=37581&> [dostęp: 13 XII 2014]

⁵⁷ Wszystkie uzupełnienia pochodzą od autora artykułu (przyp.red.).

⁵⁸ Sprawozdanie ze spotkania z przedstawicielami Wywiadu N-T I Głównego Zarządu KBP ZSRR wraz z załącznikiem nr 2, Warszawa, lipiec 1988, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 31, pdf, s. 60.

Wymiana doświadczeń – organizacja pracy WNT, embargo, transfery pieniędzy

Podczas wspólnych narad wymieniano się też doświadczeniami i uwagami w zakresie organizowania pracy pionu WNT oraz definiowano cele pracy na kolejne lata. Podczas wiosennej sesji 1988 r. w Warszawie delegaci radzieccy narzekali na przykład, że *terminy ważności naszych [tj. polskich] zadań są w wielu przypadkach bardzo krótkie i zanim źródło dostarczy informacje, temat staje się nieaktualny*⁵⁹. Z kolei na naradzie z grudnia 1989 r., poświęconej problematyce mikroelektroniki i informatyki, Rosjanie uznali za zasadny zarzut strony polskiej, że materiały przesyłane przez WNT PRL do KGB są oceniane przez specjalistów radzieckich zbyt długo (ustalona norma wynosiła od 3 do 6 miesięcy)⁶⁰.

Wiodącym tematem większości narad, jak tej z maja 1986 r. w Moskwie, była problematyka „zakupów embargowych” oraz „postępowania z oferentami”⁶¹. Z notatki sporządzonej po warszawskiej naradzie z wiosny 1988 r. można się dowiedzieć, że: *U towarzyszy radzieckich zakupami embargowymi zajmują się pracownicy na przykryciu w M[inisterstwie] H[andlu] Z[agranicznego], a sam WNT tych działań nie kontroluje*⁶².

Restrykcje embargowe zaostrzone przez Amerykanów i członków Cocom⁶³ w 1979 r. wobec ZSRR (w akcie retorsji za interwencję w Afganistanie) i w 1981 r. wobec Polski (z uwagi na stan wojenny), a ponadto przyjęcie przez Kongres nowelizacji Export Administration Act w 1985 r.⁶⁴ w największym stopniu dotyczyły branż mikroelektroniki i informatyki. Warto w tym miejscu uzmysłowić sobie jednak – chociażby dla wyrobienia odpowiedniego poczucia proporcji – że nawet przed zaostrzeniem sankcji, tj. w czasach sprzyjającego kontaktom gospodarczym politycznego Détante połowy lat 70., wymiana handlowa krajów OECD ze strefą RWPG miała zbliżoną wielkość do handlu państw EWG z Afryką, wynosząc nie więcej niż kilka procent całości obrotów handlowych⁶⁵.

Sytuacja stała się na tyle niepokojąca, że w drugiej połowie lat 80. w Wydziale VI (elektronika–IT) WNT PRL utworzono kilkusobowy zespół pracowników wywiadu ds. monitorowania polityki embargowej Cocom⁶⁶. Jest wysoce prawdopodobne, że koncepcja sprofilowania pracy części personelu na tematykę omijania embarga

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Sprawozdanie z przebiegu rozmów roboczych z przedstawicielami służby ZSRR przeprowadzonych w Moskwie w dniach 28 listopada–1 grudnia 1989 r., Warszawa, 13 XII 1989, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 31, pdf, s. 5.

⁶¹ Notatka Nr 8939/PRL dla KBP ZSRR oraz załączniki nr 1 i nr 2, Warszawa, 19 IV 1986, t. 37, pdf, s. 431–441.

⁶² Sprawozdanie ze spotkania z przedstawicielami Wywiadu N-T I Głównego Zarządu KBP ZSRR wraz z załącznikami nr 2, Warszawa, lipiec 1988, tamże, t. 31, pdf, s. 61.

⁶³ Coordinating Committee for the Multi-lateral Export Control. Organizacja międzynarodowa powołana do życia w 1949 r., z siedzibą w Paryżu, ściśle współpracująca z Departamentem Handlu USA, w zakresie monitorowania transferu technologii (eksport i reeksport) do RWPG, Chin i innych państw, objętych embargiem na dostawy licencji, surowców, podzespołów i sprzętu o militarnym (broń, amunicja) oraz podwójnym, tj. zarówno cywilnym jak i wojskowym, zastosowaniu (tzw. Dual-use), zwłaszcza z branży mikroelektroniki i informatyki.

⁶⁴ Na temat Cocom zob. M. Mastanduno, *Economic containment. CoCom and the politics of East–West trade*, New York 2008.

⁶⁵ H.D. Jacobsen, *Aktueller Stand der Entwicklungsmöglichkeiten des Ost–West Transfers w: Rat für Gegenseitige Wirtschaftshilfe. Strukturen und Probleme*, Bonn 1987, s. 129.

⁶⁶ Zespół ten gromadził materiały na temat przepisów dot. embarga COCOM głównie w ramach sprawy (Rozpracowania Obiektowego) krypt. Redbox (AIPN BU, sygn. 02320/21).

pochodziła z ZSRR, podobnie jak metody dokonywania zakupów na czarnym rynku, zarówno w obrębie państw Cocom, jak i w krajach spoza tej organizacji, w Azji Południowo-Wschodniej i Ameryce Łacińskiej oraz w Szwecji, Austrii lub Szwajcarii. W polskim sprawozdaniu z narady szefostwa pionów elektroniczno-informatycznych PRL i ZSRR, odbytej w grudniu 1989 r., można przeczytać: *W całym Kraju Rad istnieją specjalne sekcje wywiadowcze zajmujące się sprawami embargowymi. Praca ich jest koordynowana z Centrali [KGB]. O ile jeszcze 5 lat temu 50 proc. tematów było związanych z dostawą urządzeń, to dzisiaj stanowią one 15–20 proc. udział w zgłaszanych tematach. Sprawy dostaw embargowych rozwiązują [Rosjanie] kompleksowo, dokonując najczęściej zakupu całych linii technologicznych i dokumentacji konstrukcyjnej*⁶⁷.

Tendencja do zmiany polityki zakupów z gotowych urządzeń na dokumentację (linii produkcyjnych) została wyrażona przez Rosjan już podczas narady szefostwa WNT w Warszawie wiosną 1988 r. W odpowiednim raporcie pisano: *W zakresie techniki wojskowej towarzyszy [radzieckich] interesują głównie dokumentacje technologiczne, następnie dokumentacje konstrukcyjne, a w mniejszym stopniu wzorce urządzeń. Ważne mogą być również fragmentaryczne informacje, szkice lub schematy, a nawet zdjęcia prasowe (jako przykład [Rosjanie] podali samolot Stealth)*⁶⁸.

Wyzwaniami ściśle związanymi z omijaniem embarga były transfery środków finansowych dla oferentów, w tym dla agentów, oraz transport przechwyconych materiałów (przy wykorzystaniu cywilnych linii lotniczych, floty handlowej, a także sieci kolejowej). Na temat metod stosowanych przez Pierwszy Zarząd Główny można się dowiedzieć ze sprawozdania z narady w grudniu 1989 r.:

Agenci-dostawcy zazwyczaj są kontaktowani na terenie ZSRR, bardzo rzadko poza granicami. (...) [Rosjanie] często kupują to co możliwe na drodze oficjalnej, a tylko część embargową dostawy realizują operacyjnie. Posiadają wypracowany model dostawy (...) według którego oceniają każdego kandydata. Kontaktują ich z pozycji przykrycia (centrale h[andlu] z[agranicznego]) lub z pozycji Centrali [wywiadu]. Kontakty przykryciowe organizują na wzór podobny do naszego. Rzadko korzystają z akredytywy. Preferują bezpośrednie przelewy na bank wskazany przez agenta. Duże sumy dzielą na części, z uwagi na fakt iż A[merykańskie] S[łużby] S[pecjalne] kontrolują przelewy bankowe opiewające na sumę większą niż 1 milion dolarów USA. Płatności realizują w walucie kraju, na terenie którego znajduje się bank wykorzystywany do finansowania dostawy. Bardzo rzadko udzielają zaliczki i tylko przy mocnym uzasadnieniu. Zazwyczaj z agentami wypróbowanymi dopuszczają następujący scenariusz płatności: – 10 proc. sumy przed dostawą (tylko w uzasadnionym przypadku), – 80 proc. sumy po dostawie i sprawdzeniu, – 10 proc. sumy po upływie okresu gwarancyjnego. Bardzo często [Rosjanie] płacą za konsultację w czasie wdrażania technologii bądź na etapie rozruchu urządzeń. W tym przypadku agent oprócz dostawy „ściąga” konsultanta⁶⁹.

⁶⁷ Sprawozdanie z przebiegu rozmów roboczych z przedstawicielami służby ZSRR przeprowadzonych w Moskwie w dniach 28 listopada–1 grudnia 1989 r., Warszawa, 13 XII 1989, AIPN BU, sygn. 02271/21, t. 31, pdf, s. 7.

⁶⁸ Sprawozdanie ze spotkania z przedstawicielami Wywiadu N-T I Głównego Zarządu KBP ZSRR wraz z załącznikami nr 2, Warszawa, lipiec 1988, tamże, t. 31, pdf, s. 57.

⁶⁹ Sprawozdanie z przebiegu rozmów roboczych z przedstawicielami służby ZSRR przeprowadzonych w Moskwie w dniach 28 listopada–1 grudnia 1989 r., Warszawa, 13 XII 1989, tamże, t. 31, pdf, s. 8.

Podsumowanie, wnioski, dalsze badania

Zainteresowanie ZSRR nie było globalne pod względem celów ataków wywiadowczych, co jednak odpowiadało ówczesnemu poziomowi rozwoju cywilizacyjnego. Był to czas, kiedy i Indie, i Chiny oraz Brazylia dopiero przystępowały do rozbudowy swoich własnych baz R&D (wyniki tej rozbudowy można obserwować od początku XXI w.). Do końca istnienia ZSRR głównymi obszarami penetracji i kradzieży technologii były wysoko rozwinięte kraje NATO, EWG oraz zarejestrowane na ich terenie przedsiębiorstwa. Gdy jednak za punkt odniesienia obierze się te właśnie przedsiębiorstwa (często ponadnarodowe koncerny), nie będzie dziwić, że w orbitę zainteresowania radzieckiego WNT weszły również azjatyckie tygrysy, m.in. Malezja, Indonezja, prawdopodobnie także niektóre kraje arabskie (Arabia Saudyjska), które stanowiły obszar ekspansji amerykańskiego przemysłu zbrojeniowego i tym samym umożliwiały dotarcia do technologii określaną drogą.

Ważnym wnioskiem płynącym z analizy wymiany informacji pomiędzy cywilnymi wywiadami Polski i ZSRR w drugiej połowie lat 80. XX w. jest to, że średnio około od dwóch trzecich do trzech czwartych przekazywanych sobie wzajemnie dokumentów dotyczyło branż uchodzących za najbardziej innowacyjne w tamtym czasie – informatyki oraz biotechnologii. Adekwatnie do zmiany struktury światowego przemysłu malało (choć nie zanikało) zainteresowanie wywiadu technologiami z tradycyjnych sektorów, m.in. wydobywaniem surowców i metalurgią.

Ewidentna jest w końcu, przynajmniej z perspektywy wymiany polsko-radzieckiej, przewaga dokumentacji przeznaczonej dla sektora cywilnego (ewentualnie dokumentacji dotyczącej technologii podwójnego zastosowania) nad technologiami zdobywanymi na potrzeby kompleksu wojskowego. Stosunkowo skromny wymiar współpracy w zakresie problematyki przemysłu zbrojeniowego jest zastanawiający, zwłaszcza gdy uwzględnimy listę tematów militarnych przedłożoną polskiemu WNT w 1986 r. Kontrastuje to z koniunkturą przełomu lat 70. i 80., kiedy to dzięki Marianowi Zacharskiemu do ZSRR dostarczono obszerną dokumentację z kalifornijskiej firmy zbrojeniowej Hughes Aircraft. Być może w dobie Gorbaczowa strona polska zaczęła po prostu oszczędniej dzielić się z radzieckimi przyjaciółmi informacjami w tym delikatnym zakresie, tym bardziej, że Moskwa po zawirowaniach związanych z Solidarnością, zdystansowała się od przekazywania Polsce licencji na radzieckie technologie wojskowe, preferując od teraz lojalną energodowską NVA⁷⁰, a nawet rehabilitującą się wciąż (od 1956 r.) armię węgierską⁷¹.

Kolejnym etapem badań będzie uszczegółowienie opisu systemu zdobywania, gromadzenia, przetwarzania i wymiany informacji technologicznych w ramach państw Układu Warszawskiego, głównie w latach 80., szczególnie trójkącie ZSRR–PRL–NRD. Cel finalny stanowi próba odpowiedzi na pytanie o efektywność WNT państw socjalistycznych w dobie odprężenia dekady lat 70. i eskalacji napięcia w latach 80. Wskazane jest zwłaszcza, aby opisać i wytłumaczyć nie tylko mechanizmy działania wywiadów naukowo-technicznych Układu Warszawskiego wobec instytucji państwowych, przedsiębiorstw i świata nauki krajów NATO, lecz także przyjrzeć się relacjom pomiędzy służbami specjalnymi poszczególnych krajów należących do RWPG.

⁷⁰ Nationale Volksarmee.

⁷¹ B.R. Gitz, *Armed Forces and Political Power in Eastern Europe. The Soviet/Communist Control System*, New York–West Port–London 1992, s. 61–65.

Abstrakt

Już w latach 50. XX w. luka technologiczna pomiędzy państwami kapitalistycznymi a blokiem komunistycznym była ewidentna, na niekorzyść tego ostatniego. Wraz z odprężeniem w relacjach międzynarodowych w latach 70. kraje RWPG zdołały przyswoić część zachodnich technologii, zakupując licencje. Najważniejsze rozwiązania, zwłaszcza w zakresie elektronicznych systemów sterowania oraz chemii organicznej, były jednak nadal poddane przez zachodnioeuropejskie koncerny ścisłej ochronie. Transfer technologii hamowało dodatkowo zaostrzone u progu dekady lat 80. amerykańskie embargo na tzw. produkty podwójnego zastosowania.

W niniejszym przyczynku autor wysuwa tezę, że ZSRR zmobilizował wywiady państw RWPG na rzecz masowego przenikania do zachodnich ośrodków naukowo-badawczych i produkcyjnych w celu zdobycia pożądaných z punktu widzenia gospodarki ZSRR (oraz pozostałych państw RWPG) technologii, i tym samym przełamania zachodnich restrykcji handlowych. Akcent został położony na stronę radziecką w celu sygnalnego wypełnienia luki obejmującej – z punktu widzenia badań nad wywiadem naukowo-technicznym KGB ZSRR – drugą połowę lat 80. XX w.

Analizą objęto przede wszystkim katalogi i opisy zadań przekazywanych przez KGB polskiemu MSW, a także raporty polskiego wywiadu ze spotkań roboczych z radzieckimi partnerami. Dzięki zachowanym w Archiwum IPN dokumentom można określić jakość i ilość przemyconych i wymienianych materiałów, a ponadto zidentyfikować kraje, instytucje i firmy, które znajdowały się w zainteresowaniu wywiadu ZSRR. Oprócz wiedzy dotyczącej samych technologii oba wywiady wymieniały się także doświadczeniem w zakresie pozyskiwania i obsługi agentów.

Wśród najważniejszych konkluzji analizy należy wymienić: systematyczny wzrost ilości przekazywanych w obie strony informacji; pozornie zrównoważone zainteresowanie ZSRR technologiami cywilnymi i wojskowymi przy rzeczywistym transferze informacji do i z Polski zdominowanym przez zastosowania cywilne; przewagę technologii elektronicznych i informatycznych, a także biotechnologicznych i medycznych, przy mniejszym zainteresowaniu obu stron wymianą w zakresie przemysłu ciężkiego i energetyki.

Słowa kluczowe: technologia, nauka, wywiad, szpiegostwo, zimna wojna, ZSRR, PRL.

Abstract

Technological gap in development between both sides of iron curtain became obvious already during the fifties of the twentieth century. Along with the détente-era communist countries managed to import some vital technological solutions by purchasing production-lines or signing license-agreements. However real high-tech, especially in such branches as automatic control or organic chemistry, was either protected by private companies interested in maintaining its export-monopoly, or embargoed as so called dual-use components, by western governments, inspired by USA especially since the beginning of the eighties.

Main thesis of this paper claims that Moscow encouraged satellite-states to launch massive clandestine undertakings, in order to break those legal restrictions and acquire modern solutions for the economy of the Soviet Union and their own as well. The accent

is put on the Russian partner, because the activity of the scientific-technical arm within KGB in the late eighties – comparing to the previous period – is still not enough examined by historians.

Analysis involved lists of requested technologies and task-descriptions passed from KGB to Polish intelligence as well as Polish reports on debriefings with the representatives of the Russian partner. Insight in those files, stored in the Archive of IPN, enables to estimate profile and quantity of smuggled and exchanged material. Moreover we can point out targeted countries, state's organizations or private companies. Both sides exchanged experience in recruiting, handling and paying agents, which is also discussed in the paper.

Basic conclusions are as follows: the amount of the information being shared was growing systematically; theoretically the spectrum of Soviet interest in the area of science and technology was rather evenly distributed between the civil and military applications; however the information transfer to and from Poland was de facto predominantly of the civil nature; electronic and IT on one hand, biotechnology and medicine on the other hand dominated information-stream, making heavy industry and energetic a secondary field of activity.

Keywords: technology, science, intelligence, espionage, cold war, Soviet Union, Polish People's Republic.